

УДК 351.713 (477)

Шамрук Наталія Борисівна –

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу
Академії Державної пенітенціарної служби

Nataliia B. Shamruk –

candidate of juridical sciences, assistant professor of
administrative, civil and commercial law and process department,
Academy of the State Penitentiary Service
(34 Honcha St., Chernihiv, 14000, Ukraine)

Стан дослідження проблеми домашнього насильства відносно літніх членів родини

Стаття присвячена дослідженню літніх членів сім'я як об'єктів посягання в сучасних українських родинах. У статті актуалізовано проблему сімейного насильства відносно літніх членів сім'ї, досліджено та виокремлено чинники, що сприяють цьому явищу, проаналізовано та надано пропозиції щодо шляхів профілактики та протидії посяганням щодо осіб похилого віку з боку членів їх сімей.

Ключові слова: похилий вік, літня людина, родина, жорстоке поводження, жертва насильства, сім'я.

Статья посвящена исследованию пожилых членов семьи как объектов посягательства в современных украинских семьях. В статье актуализировано проблему семейного насилия в отношении пожилых членов семьи, исследованы и выделены факторы, способствующие этому явлению, проанализированы и выдвинуты предложения о путях профилактики и противодействия посягательствам в отношении пожилых людей со стороны членов их семей.

Ключевые слова: преклонный возраст, пожилой человек, жестокое обращение, жертва насилия, семья.

N.B. Shamruk State of Research of Domestic Violence against Aged Family Members

One of the most common violations of constitutional rights and freedoms guaranteed to each person in Ukraine is ill-treatment against family members. Violent acts against any family member is a big problem of the state and civilized society in general. Sociologists, advocates and representatives of different NGOs focus on this family grief.

The main reasons of this situation are the following:

- constant deterioration of living standards within a real economic crisis and as a result gradual impoverishment of aged people and their dependence on relatives and their transfer to the status of dependents;
- traditional privacy of a family as a system which contributes to the existence of these relations without legal regulation and as a result false data in statistics regarding this problem;
- factual connection and full dependence of victims on domestic aggressors and mistrust to the state which can provide legal assistance;
- low social and legal protection of domestic violence victims etc.

A significant achievement in this sphere was recognition of aged family members as subject of domestic violence in legislation. Art. 3 of the Law of Ukraine 'On Prevention and Counteraction to Domestic Violence' stipulates this. But recognition of the problem is not enough because the main task of the state is to develop and ensure a full and real mechanism for execution of priorities mentioned in the law.

In our opinion, the following practical measures shall be taken to bring provisions of the law in life:

- constant control over the families which are under the risk by law enforcement agencies, NGOs, social services;

- *registration and correctional work with individuals who committed the mentioned acts against an aged family member;*
 - *provision of full free assistance to victims of domestic violence, establishment of temporary shelters (as for example equipment of certain rooms in hospitals) for a secure stay of victims;*
 - *avoidance of ignorance of such cases and regular publication of official statistics regarding domestic violence, public campaigns in mass media;*
 - *organization of hot lines, provision of legal and psychological support etc.*
- Keywords:** *elderly age, aged person, family, ill-treatment, victim of violence.*

Постановка проблеми. В будь-якій державі, незалежно від рівня її розвитку та соціальної спрямованості, люди похилого віку являють собою найбільш уразливу категорію, а тому є об'єктами сімейної дискримінації і, навіть, злочинних посягань. Найчастіше це проявляється в моральних та фінансових аспектах життя, а найхарактернішими для такого ставлення до людей похилого віку є випадки банального небажання забезпечити літнього родича елементарними гідними умовами проживання, харчування та медичного забезпечення, презирливе та нешанобливе ставлення до нього та іноді, навіть, і жорстоке поводження з такими безпорадними родичами. Саме тому така викривлена уява суспільства щодо утримання родичів похилого віку, що в основі своїй стають тягарем для сім'ї, і породжує фактичне існування такої проблеми.

Цілком зрозумілою є позиція суспільства щодо «невидимості» такої ситуації, так як люди похилого віку, звичайно, й гадки не мають про можливість звернення з заявою до уповноважених органів, а питання сімейних відносин у слов'янській ментальності завжди було закритим для розголосу, а тому, відповідно, значна частина таких випадків залишається невідомими для державних органів. Адже, як правило, вони переконані у тому, що ніхто не допоможе їм у вирішенні проблеми насильства в родині та переживають кривди та образи в собі, беручи на себе, як правило, і відповідальність за дії кривдника, або навіть страждають від почуття незрозумілої провини. Цьому також сприяють і брак інформації, нерозуміння ситуації, а в більшості випадків, і незнання своїх прав та повна відсутність механізмів захисту такої уразливої категорії, що і призводить до латентності даних правопорушень.

Відзначимо, що на сьогоднішній день, українська правова наука звернула увагу на питання запобігання та протидії насильству в

сучасній українській родині. Свідченням чого стало прийняття в грудні 2017р. нового Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання насильства в українських родинах висвітлюють в своїх роботах наступні вчені-дослідники: О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, Ю. П. Битяк, О. Б. Безпалько, О. А. Галай, О. Д. Колпаков В. К. Кузьменко, Н. Ю. Максимов, К. Л. Цимбал, К. Б. Левченко, Н. Б. Шамрук та інші.

Невирішені раніше проблеми. Останніми роками з'явилося чимало праць вчених, статистичних аналізів благодійних та громадських організацій, юридичних клінік, які звертають увагу суспільства на запобігання та протидію домашнього насильству, проте проблема досліджується в основному в ракурсі захисту жінок та дітей від сімейного свавілля, а літні члени сім'ї і досі дещо залишаються поза увагою вчених.

Мета статті. З'ясувати сутність поняття «член сім'ї похилого віку» в контексті члена родини, що потерпає від домашнього насильства та розглянути причини, види та прояви насильства щодо літніх членів родини.

Виклад основного матеріалу. Вчинення різноманітних насильницьких дій відносно членів сім'ї є одним з найбільших порушень конституційних прав та свобод, гарантованих кожній людині в Україні, а насильницькі дії стосовно будь-якого члена сім'ї є великою проблемою державного значення та цивілізованого суспільства взагалі. Про актуальність, гостроту та масштаби цього «родинного лиха», все частіше наголошують соціологи, правники та представники різноманітних громадських організацій, вперто та чітко свідчать дані соціологічних досліджень. Як правило, мова в основному йде про жінок, які потерпають від свавілля домашніх агресорів і

складають найбільш уразливу та незахищену групу, проте, останнім часом в трійку «лідерів» окрім жінок та дітей потрапили й літні члени сім'ї. Підтвердженням цього є дані досліджень, проведених благодійною організацією «Турбота про літніх в Україні», які свідчать про те, що літні люди (члени сім'ї) відчувають на собі різноманітні прояви психологічного насильства в 52% випадків, тоді як фізичні посягання не перевищують 38% від загальної кількості посягань [7].

Такий ситуації, на наш погляд, сприяють наступні чинники:

- постійне зниження життєвого рівня в умовах реальної економічної кризи і, як наслідок, поступове зубожіння літніх людей та ще більша їх залежність від родичів, а тому відповідно фактичний та вимушений перехід в статус утриманців;
- традиційна закритість сім'ї, як системи, що сприяє фактичному існуванню таких відносин поза сферою правового регулювання і, як наслідок, викривлення реальної статистики даної проблеми;
- фактичний взаємозв'язок та повна залежність жертв від домашніх агресорів та зневіра в можливості надання правового захисту з боку держави;
- постійне зниження рівня духовності та взаємоповаги в родині, поступова втрата сімейних цінностей, низький рівень виховання молодшого покоління;
- низька соціальна та юридична захищеність жертв домашнього насильства;
- відсутність доступу до інформації, безкоштовної юридичної допомоги та захисту з боку держави;
- поява в українських родині ознак, що притаманні такому явищу, як ейджизм (дискримінація за віком).

Такий стан речей сприяє повному свавіллю та деградації сфери сімейних (родинних) відносин та латентності даних правопорушень, які, відповідно, залишаються поза увагою компетентних органів держави.

Вперше світова спільнота «в повний голос» заговорила про існування такої проблеми завдяки активним діям міжнародного руху по захисту прав жінок, а згодом на міжнародному рівні було законодавчо визначено та закріплено основні права та свободи літніх людей. Сфера

захисту літніх осіб знайшла своє відображення в таких міжнародних нормативно-правових актах як Європейська соціальна хартія (1961 р.), Декларація про права інвалідів (1975 р.), Рекомендації Міжнародної організації праці № 162 (1980 р.), Рекомендації Ради Європи R(87)22 із обстеження та нагляду за літніми людьми (1987 р.), Рекомендації Ради Європи R(94)9 «Соціальна згуртованість і якість життя» (1994 р.), Рекомендації Ради Європи 1428 щодо майбутнього старшого покоління: захисту, участі й розвитку (1999 р.) тощо.

Вітчизняне законодавство, в порівнянні з розвинутими європейськими країнами, на превеликий жаль, не дивлячись на останні зміни, не настільки прогресивне та розвинуте щодо питань захисту осіб похилого віку, що потерпають від жорстокого відношення з боку членів родини. На сьогоднішній день, єдиним нормативним актом, що хоч якось звертає увагу суспільства на захист літніх членів сім'ї від протиправної поведінки родичів є Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». На нашу думку, саме такий стан правової захищеності даної категорії і є наслідком високої латентності даних правопорушень, що і формує уяву про незначну їх кількість, або взагалі відсутність такої проблеми в нашому суспільстві. Свого роду сприяє цьому і повна відсутність державних програм щодо запобігання даним правопорушенням, перебування поза увагою громадських організацій даної категорії потерпілих від домашнього насильства тощо.

Ст. 28. Конституції України визначає, що жодна людина не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню [1]. Підтверджуючи дану конституційну аксіому, у 2001 р. Україна перша серед країн СНД приймає Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», яким визначає загальні правові й організаційні основи попередження сімейного насильства, не вдаючись в конкретику. В грудні 2017 р. вітчизняні законотворці зробили великий крок вперед, прийнявши новий закон, який вже більш детально, в порівнянні з попереднім, розписував та тлумачив чимало раніше фактично недіючих положень. Так, для прикладу, в ст.3 вищевказаного закону дається вже досить вичерпний перелік кола осіб, на яких

поширюється даний закон, де перераховуються і літні члени родини, а саме:

- мати (батько) одного з подружжя (колишнього подружжя) (п.4.ст.3), вітчим (мачуха) (п.10.ст.3);
- батьки осіб, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою (п.5.ст.3);
- батьки (мати, батько) (п.7.ст.3);
- дід (баба) (п.8.ст.3);
- прадід (прабаба) (п.8.ст.3), двоюрідний дід (баба), дядько (тітка) (п.12.ст.3);
- прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі (п.15.ст.3) [3].

Ст. 3 Сімейного кодексу України також не дає чіткого поняття «член сім'ї», проте визначає поняття «сім'я» та формулює серед іншого, що сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, а сімейні відносини утворюють почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї та будуються на паритетних засадах, почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки [2].

На основі зазначеного, можемо констатувати, що хоча вітчизняне законодавство і не дає визначення поняттю «член сім'ї похилого віку» ним фактично є особа, яка знаходиться на заключному періоді свого розвитку та в силу сімейних зв'язків висхідної прямої лінії споріднення, спільного проживання та ведення господарства має право на любов, повагу й підтримку інших членів родини. А, відповідно, шанобливе ставлення до членів сім'ї похилого віку, є прямим, в тому числі і моральним, обов'язком його прямих родичів, сприяє зміцненню зв'язків поколінь та формування в суспільній думці певних стандартів відносин між батьками та дітьми.

З огляду на це, неповним та недосконалим було розуміння сутності насильства в сім'ї, яке давав нам Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», де насильство розумілося тільки в контексті будь-яких умисних дій. Новий закон вже чітко зазначив, що домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям,

або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [3].

Для категорії потерпілих, що нами досліджується таке тлумачення є досить важливим, адже старий нормативний акт залишав поза увагою той факт, що для членів сім'ї похилого віку характерна, в більшості випадків, саме бездіяльність, яка може бути як навмисною так і ненавмисною. Наприклад, домашній агресор тривалий час не дає їжу літньому родичу, вчиняючи в такий спосіб умисне вбивство. Особа, яка вчиняє насильницьке діяння, усвідомлює їх характер, передбачає наслідки цих діянь і бажає або свідомо допускає їх настання.

Крім того, закон дає чіткий перелік видів сімейного насильства, але з огляду на особливості досліджуваної нами категорії, притаманні наступні:

– фізичне, що може проявлятися в завданні болю, нанесенні тілесних ушкоджень (навіть, вбивства, що є особливо небезпечним, так як можливості захисту таких членів родини є мінімальними, а наслідки посягань можуть бути набагато тяжчими через їх підвищену уразливість). До проявів фізичного насильства відносно вказаної категорії осіб можемо також віднести насильницьке примушування до будь-якої дії, обмеження прав та свобод літнього члена родини;

– психологічне (емоційне) насильство, що може характеризуватися заподіянням літній людині душевних страждань, лайкою та образами на її адресу, погрозами про передачу її в притулок для людей похилого віку, а також формування і розвиток у неї почуття страху;

– економічне – найчастіше виражається у формі присвоєння іншими членами сім'ї власності або коштів літніх людей без їхньої згоди, незаконного використання заощаджень такого члена родини, а також у матеріальній залежності літніх членів родини від їх опікунів;

Щодо сексуального насильства, яке зазначене в ст. 1 ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» то, на нашу думку, воно не є для даної категорії актуальним,

з огляду на особливості віку. Також варто підкреслити, що насильство в сім'ї, як правило, складається з декількох елементів, що доповнюють один одного.

Окремо хочеться виділити такий вид протиправної поведінки відносно літнього члена сім'ї як соціальна ізоляція, що полягає в обмеженні соціальних контактів, повній ізоляції від інших людей з метою, щоб ніхто не дізнався про наругу або отримання певних матеріальних благ (пенсії, спадку тощо). Ілюструючим прикладом цього може стати кричущий випадок, який стався в 2013р. в м. Чернігові, коли протягом трьох років родичі тримали зачиненою в квартирі 84-річну жінку, постійно відбираючи пенсію та вимагаючи подарувати дороговартісну квартиру в центрі Москви. При цьому, відповідно, постраждала не забезпечували навіть елементарними умовами проживання та догляду необхідного літній людині, порушуючи всі моральні норми та права людини, гарантовані державою.

Як правило, проблема зазвичай криється в відсутності свідків, небажанні потерпілих свідчити проти родичів та вирішувати «сімейні сварки» привселюдно, труднощах доведення вини правопорушників тощо. Тому, на нашу думку, запобігання та протидія домашньому насильству відносно літніх членів родини має полягати в наступних заходах:

- постійний контроль представників правоохоронних органів, громадських та неурядових організацій, соціальних служб сімей, що належать до такої категорії ризику;
- взяття на облік та постійна корекційна робота з особами, які вчинили зазначені діяння відносно літнього родича;
- надання всебічної безкоштовної допомоги жертвам сімейного насильства, створення тимчасових притулків (як приклад, обладнання окремих палат в лікувальних

закладах) для безпечного перебування потерпілих;

- не замовчування та регулярна публікація офіційної статистики таких випадків сімейного насильства;

- організація роботи телефонів «гарячої лінії», надання правової та психологічної підтримки;

- сприяння суспільному усвідомленню серйозності проблеми за допомогою просвітницької кампанії в ЗМІ.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що з прийняттям нового закону, основне завдання якого запобігати та протидіяти домашньому насильству, наша держава зробила ще один невеликий крок вперед для захисту життя та здоров'я членів сімей, в тому числі і літніх родичів, адже, враховуючи нинішню економічну ситуацію в країні, вони фактично перебувають в статусі утриманців. На наш погляд, значним досягненням в цьому питанні було вже саме визнання на законодавчому рівні літніх членів родини, як суб'єктів домашнього насильства, що чітко відображає ст.3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Проте, визнання проблеми – це лише половина справи, основне завдання держави – розробити та забезпечити життєздатний повноцінний механізм реалізації окреслених в законі пріоритетів в даному питанні. Адже, на сьогоднішній день залишається ще чимало невирішених питань, які потребують як державного так і суспільного втручання для забезпечення гідної старості старшого покоління.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.17 р. № 2229-VIII // Голос України. – 2018. – № 4. – Ст. 34.

4. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 грудня 2001 року за № 2789-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.
5. Мірошніченко І. С. Запобігання злочинам стосовно літніх людей у сім'ї // Науковий вісник Національної Академії Внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 223-229.
6. Романова Н. Ф. Вивчення вітчизняної практики надання послуг потерпілим від насильства в сім'ї / Н. Ф. Романова, Т. В. Семигіна, В. М. Левченко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – № 4. – 2008. – С. 70-84.
7. Турбота про літніх людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.tlu.org.ua/?page_id=297.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1996. – No. 30. – St. 141.
2. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2002. – No. 21. – St. 135.
3. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu : Zakon Ukrainy vid 07.12.17 r. No. 2229-VIII // Holos Ukrainy. – 2018. – No. 4. – St. 34.
4. Pro poperedzhennia nasylstva v simi : Zakon Ukrainy vid 15 hrudnia 2001 roku za No. 2789-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2002. – No. 10. – St. 70.
5. I. S. Miroshnychenko, Zapobihannia zlochynam stosovno litnikh liudei u simi // Naukovyi visnyk Natsionalnoi Akademii Vnutrishnikh sprav. – 2013. – No. 3. – Pp. 223-229.
6. N. F. Romanova, Vyvchennia vitchyznianoï praktyky nadannia posluh poterpilym vid nasylstva v simi / N. F. Romanova, T. V. Semyhina, V. M. Levchenko // Sotsialna robota v Ukraini: teoriia i praktyka. – No. 4. – 2008. – Pp. 70-84.
7. Turbota pro litnikh liudei [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://www.tlu.org.ua/?page_id=297.